

УДК 332.3

Крисак А.І., к.е.н.

Луцький національний технічний університет

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИМІР ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У даній статті обґрунтовано необхідність вивчення особливостей земельних відносин, узагальнено теоретико-методологічні аспекти формування земельних відносин, що приведуть до сталого розвитку та відтворювальних процесів у природокористуванні.

Ключові слова: земельні відносини, об'єкт та суб'єкт, власність, суспільство.

Krysak A.

CIVILIZATIONAL DIMENSION OF LAND RELATIONS IN TERMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

This article substantiates why it is necessary to observe the characteristics of land relations, summarized the theoretical and methodological aspects of land relations that will lead to sustainable development and reproductive processes in nature.

Key words: land relations, object and subject, property, society.

Крысак А.И.

ЦИВИЛИЗАЦИОННОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

В данной статье обоснована необходимость изучения особенностей земельных отношений, обобщенно теоретико-методологические аспекты формирования земельных отношений, которые приведут к устойчивому развитию и воспроизводственных процессов в природопользовании.

Ключевые слова: земельные отношения, объект и субъект, собственность, общество.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Системні зміни, що відбуваються у сучасному суспільстві впливають не лише на людину, її потреби та можливості, але і на навколишнє природне середовище. В умовах ринкової економіки земельні відносини через багатогранну призму земельних ресурсів потребують трансформації у якісно нові взаємо узгоджені форми ринкового землекористування, так

Крисак А.І.

як сьгоднішні потреби суспільства все більше залучають їх до економічної сфери, разом з тим, не зменшуючи ролі екологізації виробництва та раціонального використання земель. Перехід України до сталого розвитку зумовлює накопичення знань щодо земельних відносин та наукового обґрунтування їх особливостей та сприйняття у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблемі вивчення регулювання земельних відносин приділяли увагу ряд вчених, таких як Д. Бабміндра, В. Будзяк, Б. Данилишин, А. Лисецький, А. Мартин, В. Міщенко, М. Хвесик, М. Федоров, та ін. Особливий наголос у їхніх працях робиться на необхідності формування ринку земель, що залишає поза увагою цілий ряд соціальних, екологічних та економічних проблем перерозподілу земельної власності в умовах сталого розвитку.

Цілі статті. Вивчити характерні особливості земельних відносин, узагальнити теоретико-методологічні аспекти формування ринкових земельних відносин, що приведуть до сталого розвитку та відтворювальних процесів у природокористуванні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вивчаючи питання утвердження та регулювання нових земельних відносин в умовах сталого розвитку перш за все необхідно визначити об'єкти, суб'єкти, характеристику земельних відносин, а також в цивілізаційному вимірі дослідити економічні напрями, концепції та течії, які розглядали земельні відносини під різним кутом огляду, як в класичній, так і в сучасній економічній науці.

Земельні відносини – наука про суспільні відносини у межах господарської діяльності вважав М. Туган-Барановський [1].

Земельні відносини розглядали через призму народного господарства (В. Рошер) і господарської діяльності (П. Струве), при цьому Струве розглядав господарство як суб'єктивну єдність національної економічної діяльності або господарювання.

Земельні відносини – це наука, що вивчає відносини між людьми і оточуючим їх навколишнім середовищем стверджував Чемберлен [1].

Першу наукову концепцію теорії трудової вартості розробив А. Сміт. У цій теорії земельні відносини є природною ціною й тим центром, навколо якого коливаються, до якого тяжіють ринкові ціни [2, 63].

Суспільно необхідні умови земельних відносин визначаються не лише середніми суспільними умовами виробництва, а й тим, наскільки відповідає вся сукупність суспільної праці, витраченої на виробництво всієї маси товарів даного виду, величині суспільної потреби в них, тобто структура витрат повинна відповідати структурі суспільних потреб.

Концепцію граничної корисності та попиту й пропозиції розробили К. Менгер, Ф. Візер, Е. Бем-Баврек. Вони розглядають земельні відносини як поняття гранична корисність, яке ґрунтується на тому, що основою формування цінності є індивідуальні суб'єктивно-психологічні оцінки учасників господарського процесу. На думку Менгера однією з важливих методологічних засад теорії є вивчення індивідуалістичного відношення між благом і людиною, місце такої концепції у натуральному господарстві і товарному виробництві. При досягненні максимального ефекту оцінка блага за його господарською корисністю збігається з оцінкою того самого блага за його трудовою вартістю [2, 72].

Найвідомішим представником концепції попиту і пропозиції був Ж.-Б. Сей, який визначав вартість корисності трьома факторами виробництва: працею, землею і капіталом, тобто вартість і ціна товарів визначаються лише коливанням попиту і пропозиції [2, 76].

В концепції власності земельні відносини розглядаються як власність та володіння господарством. У цій концепції праця вважалась єдиним джерелом існування.

У концепції постіндустріального суспільства К. Маркс писав, що сукупність земельних відносин не в їх юридичному вираженні як вольових відносин, а в їх реальній формі, тобто як виробничих відносин.

К. Маркс у роботі „Наймана праця і капітал”, досліджуючи земельні відносини, які змінюються, перетворюються із зміною і розвитком матеріальних засобів виробництва і продуктивних сил, при яких використовується наймана праця індивідів, дійшов висновку, що земельні відносини у своїй сукупності утворюють те, що називають суспільними відносинами, суспільством, і при тому утворюють суспільство, яке перебуває на певному ступені історичного розвитку, суспільство із своєрідним відмінним характером. К. Маркс і Ф. Енгельс припускали, що земельні відносини, як суспільні, керуються виробництвом, обміном та розподілом матеріальних благ.

У працях італійського філософа Г. Пліфона стверджувалось, що земельні відносини повинні бути спільні (державні), а розподіл річного сукупного продукту – справедливим [2, 94].

Представники інституціоналізму визначали земельні відносини як заведений порядок, традиції, звичаї, „правила гри”, що забезпечувалися через формальні та неформальні інститути.

В сучасній нормативно-правовій інтерпретації побутує поняття, що земельні відносини - це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею.

Однак, економісти-аграрники визначають земельні відносини, як відносини з приводу володіння, користування і розпорядження землею як основним засобом виробництва для сільськогосподарського виробництва або просторовим базисом розміщення різних об'єктів [9, 8]. П.М. Першин стверджує, що земельні відносини – це основа аграрних відносин і соціально-економічних відносин взагалі. Вони стосуються насамперед економічних інтересів селянина-трудівника, мотивації праці, її продуктивності, а в кінцевому підсумку ефективності суспільного виробництва [5, 18].

Поняття „земля” у суспільних відносинах широко трактується в різних наукових галузях. В.М.Єрмоленко визначає земельні відносини, як „суспільні відносини з володіння, користування і розпорядження земельними ділянками та переходу цих правомочностей до інших осіб” [6, 10].

А.П. Вервейко акцентує увагу на необхідності покращення інформаційної бази про земельну ділянку, як одного з напрямів забезпечення подальшого розвитку земельних відносин [7, 48].

К.М. Жиленко трактує земельні відносини як суспільні відносини, що складаються між суб'єктами господарської діяльності в результаті управління земельним фондом через користування, розпорядження і володіння землею як об'єктом і суб'єктом сільськогосподарської діяльності, що знаходяться під впливом регулюючих організаційно-економічних механізмів. В.П. Галушко, Ю.Д. Білик, А.С. Даниленко, доповнюючи змістовні характеристики земельних відносин, визначають їх як „суспільні відносини щодо володіння, користування, розпорядження та управління землею на державному, господарському і внутрішньо господарському рівнях як об'єктом господарювання та засобом виробництва у сільському господарстві” [9, 9].

Земельні відносини – це вольові суспільні відносини, вони мають об'єктивний характер і є економічними відносинами [3]. Землю включено у сферу виробництва, оскільки забезпечуючи людину їжею і готовими засобами життя, вона стає об'єктом присвоєння, тобто власністю. Земельні ресурси не є продуктом людської праці, а створені під дією об'єктивних природних чинників, а це свідчить про те, що вони виступають загальнонародним благом, а не є іманентною формою приватної власності. Земля з політико-економічної точки зору – засіб виробництва. Вона показує об'єктивну існуючу єдність землі як об'єкта матерії і процесу її функціонування в суспільному виробництві.

Суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади. Згідно з Конституцією України (ст.14) суб'єктами земельних відносин є особи, які можуть набувати право власності на землю.

Об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї).

Земельні відносини регулюються Конституцією України, Земельним Кодексом, та прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами.

Земельні відносини, що виникають при використанні надр, лісів, вод, а також рослинного і тваринного світу, атмосферного повітря, регулюються Земельним Кодексом, нормативно-правовими актами про надра, ліси, води, рослинний і тваринний світ, атмосферне повітря, якщо вони не суперечать Земельному законодавству.

При розкритті змісту регулювання земельних відносин для досягнення мети сталого розвитку, варто окреслити коло їх учасників, визначити можливі об'єкти цих відносин, охарактеризувати структуру та головні напрями становлення і розвитку регулювання земельних відносин в нових умовах ринку.

Об'єктами регулювання земельних відносин виступають земельні ділянки з установленими межами та місце розташуванням і відповідним функціональним використанням, а також права визначені щодо цих ділянок.

Так як земельні відносини є відносинами, які виникають в суспільстві, то і залучаються до них широке коло суб'єктів господарювання, які приймають участь у різноманітних формах

володіння, розпорядження та користування об'єктами земельних відносин, а саме: земельними ділянками (рис. 1).

Скованість земельних відносин державною монополією власності, консерватизм у ставленні до ринку землі істотно обмежували і обмежують реалізацію великих земельних можливостей України. Земля – основний безперечний і неоцінений потенціал. Від того, як зуміємо розумно розпорядитися ним, залежить багато в чому загальний економічний і суспільний успіх молодій державі, стверджував П.П. Борщевський. Система земельних відносин, що формувалась у колишньому СРСР і Українській РСР, базувалась виключно на державній власності на землю [4, 10].

Економічна сутність земельних відносин обумовлена відносинами власності на землю як на обов'язкову умову матеріального виробництва та іншої соціальної діяльності. Земельні відносини, які виникають щодо землі як основного засобу виробництва, територіального базису і одночасно об'єкту природи, що знаходяться у взаємодії з навколишнім природним середовищем, тісно пов'язані із суспільними відносинами, об'єктом яких виступають води, ліси, тваринний і рослинний світ та ін. Саме в силу тісної природної взаємодії між усіма природними ресурсами, серед яких земля займає домінуюче місце, земельні відносини поряд з водними, лісовими та іншими входять до складу єдиної групи екологічних відносин. У зв'язку з тим, що використання одних природних ресурсів впливає на екологічний стан інших природних ресурсів і довкілля в цілому, всі суспільні відносини, які при цьому виникають, в тому числі і земельні, характеризуються екологічним змістом.

В сучасних умовах характер і зміст земельних відносин суттєво змінюється. Так, в результаті встановлення множинності форм власності на землю, включення певної частини земель у систему ринкового обігу шляхом укладення цивільно-правових угод із землею ці відносини, залишаючись за суттю земельними, набувають майнового характеру.

За своїм складом земельні відносини неоднорідні. Серед них можна розрізняти відносини, що виникають у сфері належності землі, використання та її охорони, а також відтворення.

Так як, земля через об'єкти присвоєння стає власністю, адже її включають у сферу виробництва, а всяке виробництво є присвоєння індивідуумом предметів природи в тій чи іншій формі власності, то виникнення відносин власності на землю як фактор матеріального виробництва та іншої соціальної діяльності зумовлює економічний

характер земельних відносин, в основі яких лежить земельна рента. Рента – це економічна форма реалізації земельної власності [3]. Наявність власності на землю зумовлює одержання землевласником додаткового доходу, який виступає як земельна рента.

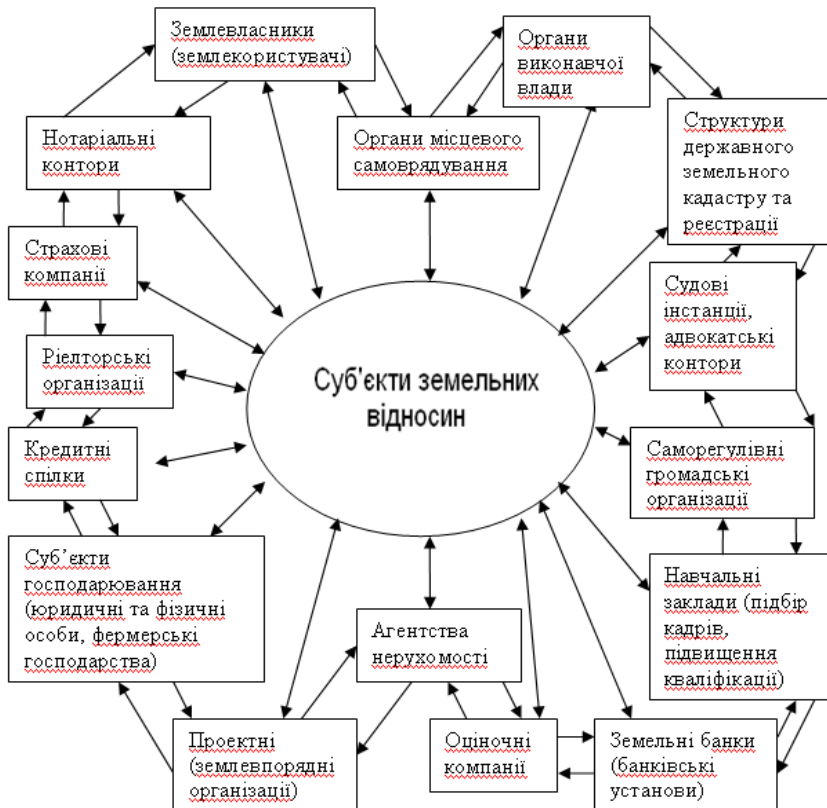

Рис. 1. Механізм взаємодії суб'єктів земельних відносин
Складено автором

Важливим аспектом земельних відносин поруч із формами власності є форми управління земельними ресурсами, які в значній мірі залежать від форм власності на землю і характеризуються системою політичних, соціально-економічних, правових та адміністративних заходів, спрямованих на організацію використання землі вважають В.М. Хлистуна та В.Х. Улюкаєва.

Отже, земельні відносини як складова провідна частина виробничих відносин суспільства характеризується такими аспектами:

- формами власності на землю;
- формами і видами господарювання;
- рентними відносинами;
- питаннями регулювання земельних відносин та управління земельними ресурсами.

Таким чином, визначаємо, що категорія „земельні відносини” – це комплекс взаємозв’язків, що відображають відносини між господарюючими суб’єктами у суспільстві, які провадять економічну, соціальну, правову, політичну, екологічну та інші види діяльності щодо володіння, користування і розпорядження землею.

На даному етапі розвитку Україна визначила, що безальтернативним варіантом для неї є сталий розвиток, у відповідності до Резолюції чергової Конференції, що проходила в червні 2012 року у Ріо-де-Жанейро „Ріо+20”.

Сталий розвиток - це такий розвиток суспільства, за якого задоволення потреб теперішніх поколінь не повинно ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби, для чого необхідне узгодження екологічних, економічних та соціальних складових розвитку [8, 1].

Метою переходу України до сталого розвитку є забезпечення високої якості життя нинішнього і майбутніх поколінь на основі збалансованого розв’язання проблем соціально-економічного розвитку, збереження навколишнього природного середовища, раціонального використання та відтворення природно-ресурсного потенціалу держави. Основні ідеї сталого розвитку співзвучні культурі і світоглядним цінностям українського народу, в історії і традиціях якого завжди було бережне відношення до землі, води, природи взагалі. Для досягнення мети сталого розвитку, з урахуванням притаманних Україні географічних, демографічних, соціально-економічних та екологічних особливостей, основними завданнями на перехідний період до сталого розвитку нашої країни є: розв’язання проблеми бідності як основного соціального завдання; раціональне використання ресурсів; збалансований розвиток економіки в межах екологічного простору держави; забезпечення високої якості стану навколишнього природного середовища; суттєве послаблення наслідків Чорнобильської аварії; досягнення демографічної

стабільності; сприяння становленню громадянського суспільства [8, 5].

Головним принципом використання природних ресурсів є послідовне заміщення невідновлювальних ресурсів відновлювальними. Відновлювальні ресурси можна споживати в обсягах не більших, ніж їх можна отримати, не завдаючи шкоди навколишньому природному середовищу. Ці ресурси використовуються з врахуванням природно-ресурсної ренти та екологічних втрат, які виникають в процесі їх добування. Врахування рентної складової доходу від добування таких ресурсів дасть змогу направити відповідні кошти на розвиток виробництва по глибокій переробці сировини та фінансування робіт щодо створення нових технологій [8].

Земельні відносини в умовах сталого розвитку повинні базуватись на безпечному, справедливому, гармонійному використанні земельних ресурсів, для чого необхідно забезпечити:

- удосконалення системи землекористування та охорони земельних ресурсів, збереження якості земель на принципах поступового доведення та підтримки співвідношення між орними, залуженими та залісеними площами до науково обґрунтованих нормативів для кожної ландшафтно-кліматичної зони, недопущення розширення площі орних земель протягом життя нинішнього покоління;

- приведення розораності сільськогосподарських угідь до екологічно прийнятої норми (45 - 50 %) з наступним цільовим використанням вивільнених земель в інтересах суспільства (пасовища, високопродуктивні лісові насадження, тощо);

- екологічна, економічна та соціальна реабілітація для вивільнених земель, що затоплені штучними морями Дніпровського каскаду;

- ведення державного земельного кадастру і відповідної системи оцінки земель, які необхідні для раціонального землекористування;

- розширення масштабів рекультиватії деградованих та забруднених земель [8], наприклад, внаслідок Чорнобильської катастрофи або інших аварій техногенного характеру.

Отже, формування земельних відносин, що приведуть до сталого розвитку та відтворювальних процесів у природокористуванні при врахуванні соціально-економічних інтересів населення та територіальних громад спрямовуються також і на збереження

соціальної значимості землі, як основного національного багатства держави. В умовах сталого розвитку при постійному зростанні народонаселення планети та забезпеченні продовольчої безпеки при рівних можливостях доступу до земельних ресурсів, питання земельних відносин повинні супроводжуватися підвищенням ефективності їх регулювання.

Висновки. Узагальнення теоретичних вчень щодо формування земельних відносин в умовах сталого розвитку на основі історичного аналізу їх виникнення і розвитку, оцінюючи взаємозв'язки земельних відносин в цивілізаційному вимірі та в майбутньому, на основі здійснення обліку фактично отриманої інформації, дає можливість виявити позитивні і негативні моменти при реалізації суб'єктами земельних відносин діяльності щодо володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, а також обґрунтувати ступінь раціонального використання й охорони земель.

1. Мочерний С.В., Довбенко М.В. Історія економічних вчень (Сучасна економічна думка): Навчальний посібник. Вид 3-тє, стереотипне / за ред. Мочерного С.В. – Львів: Новий Світ – 2000, 2007. – 488 с.
2. Юхименко П.І., Леоненко П.М. Історія економічних учень: Підручник. – К.: Знання, 2005. – 583 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
3. Методичні основи грошової оцінки земель в Україні: Навчальний посібник Дехтяренко Ю.Ф., Лихогруд М.Г., Манцевич Ю.М., Палеха Ю.М. – К. Профі, 2007. – 624 с.
4. Борщевський П.П., Коваленко А.О. Методологічні основи економічної оцінки використання, відтворення і збереження природних ресурсів в продовольчому комплексі // Вісник Сумського державного аграрного університету. Серія “Економіка та менеджмент”. Науково-методичний журнал. Вип. 1. – 2001. – С. 9-13.
5. Першин П.М. Земельна реформа: етапи здійснення і шляхи подальшого розвитку / - Електронний ресурс - [<http://freepapers.ru/110/zemelna-reforma-etapi-zdjsnennya-228415.1573691.list1.html>]
6. Єрмоленко В.М. Правове забезпечення охорони та раціонального використання земельних ресурсів: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Єрмоленко В.М., Курило В.І., Кирилук Т.С. / Курило В.І. – К.: Магістр – ХХІ ст., 2007. – 248 с.
7. Вервейко А.П. Земельні відносини на сучасному етапі ринку землі / Вервейко А.П. Трансформація земельних відносин до ринкових умов господарювання: Матеріали Других регіональних річних зборів Північно-Східного відділення Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників, 5 лютого 2009 р., м. Харків. – Харків: ХНТУСГ, 2009. – С. 47-53.
8. Проект Закону України Про Концепцію переходу України до сталого розвитку / - Електронний ресурс - [<http://www.mns.gov.ua/laws/laws/nuclear/92.htm>]
9. Формування ринку землі в Україні. – 2-е вид., переробл. та допов. / В.П. Галушко, Ю.Д. Білик, А.С. Даниленко та ін.; За ред. А.С. Даниленка, Ю.Д. Білика. – К.: Урожай, 2006. – 280 с.